

აჰმად ქასრავი

აჰმად ქასრავი თაბრიზი (1890-1946) ცნობილი ირანელი თეოლოგი, ლინგვისტი, ისტორიკოსი და რეფორმატორი იყო.

ჩემი წუთისოფელი¹

თავი 24

როგორ ვიცხოვრე თბილისში

(1916 წელი)

თბილისში ამ ჯერზე გამიმართლა. ისმაილ ჰაყის, რომელიც თავისუფლებისთვის მეზრძოლი იყო, წიგნის მაღაზია ჰქონდა. მე რამდენჯერმე მის მაღაზიაში წიგნის საყიდლად შევედი და გამოველაპარაკე. ლაპარაკიდან შემატყო, რომ მის იდეებს ვიზიარებდი, დამიმეგობრდა და ცოტა ხანში იქაური რევოლუციონერები გამაცნო. კავკასიაში მეფის რუსეთის სისასტიკემ თავისუფლებისთვის მეზრძოლი მუსლიმები, ქართველები და რუსები შეაკავშირა. იმ დროს თბილისში აჭარელი ხანების ჯგუფი ცხოვრობდა. მათი სამშობლო ოსმალეთის საზღვართან ახლოს იყო, ამიტომ მათ დახმარებისთვის ოსმალეთს მიმართეს და რუსების წინააღმდეგ ბრძოლა წამოიწყეს, მაგრამ ყველანი დაიჭირეს და თბილისის ციხეში ჩაამწყვდიეს. ნაწილი ჯერ კიდევ ციხეში იჯდა, ნაწილი კი გამოუშვეს. ეს ხალხი ძალიან დამიმეგობრდა და მათ გამო თბილისში დავრჩი. თბილისი და თბილისელები ძალიან მომეწონა და მათგან ბევრი სიკეთე და სითბო ვნახე. ერთ რუსულ თუ ირანულ სასწავლებელში მასწავლებლობა დავიწყე და ჩემი მეგობრების განმანთავისუფლებელ მოძრაობაშიც ჩავერთე. თუმცა თავს არც მეცნიერებას ვანებებდი და რუსულის სწავლასაც განვაგრძობდი. დღეში რამდენიმე საათს ბოტანიკურ ბაღში (Zhārden botānik) ვატარებდი. ამ დიდ და წარმტაც ბაღში ვსეირნობდი და თან მცენარეებსა და ხეებს ვაკვირდებოდი. სადამოობით რევოლუციონერების შეკრებებზე დავდიოდი და სასტუმროში მხოლოდ სავახშმოდ და დასაძინებლად ვბრუნდებოდი. ამასობაში ძალიან გავკაჟდი და ვინც მხედავდა, სიხარულს ვერ მალავდა.

თბილისური თავგადასავლებიდან ერთ შემთხვევას აღწერ. ერთ დღეს, როცა ისმაილ ჰაყის მაღაზიაში ვიჯექი, ფარფლებიან ქუდში გამოწყობილი სუფთად ჩაცმული ახალგაზრდა შემოვიდა. ისმაილმა ის ასე წარმომიდგინა: „ეს ბატონი ომარ ფაიყის (მწერალ მოლა ნასრედინის ნამდვილი სახელი)

¹ Ahmad Kasravi, *Zendegani-ye man*, Tehran, 1356/1977, 59-61.

დისშვილია. სტამბოლში ფიკჰი შეისწავლა და ყაღია. თქვენსავით ყურანი ზეპირად იცის...”. ასე გავიცანით ერთმანეთი და რადგან ჩემი სასტუმრო ახლოს იყო, დავპატიჟე. სამ საათზე მეტ ხანს ვისხედით და ისლამზე, ისტორიასა და მუსლიმების უბედურებაზე ვლაპარაკობდით. ყველა საკითხში თანამოაზრეები აღმოვჩნდით. გამომშვიდობებისას მოჰამად ეფენდიმ გაოცებით მითხრა: „სეიდ ეფენდი, მე კი მეგონა, რომ ირანელები რაფიდიტები იყავით”². მე ვუთხარი: „მეც გაგონილი მქონდა, რომ თქვენ სუნიტები იყავით. მაგრამ შიიზმი და სუნიზმი ჩემთვის და თქვენთვის არ არის. ეს იმ ხალხისთვის არის, ვისაც საკუთარი აზრი არა აქვს”. ამ სიტყვებით ერთმანეთს დავშორდით.

სამწუხაროდ, შაჰრივარი³ დამთავრდა და სკოლებიც დაიხურა. მე ისევ უმუშევარი დავრჩი და ჩემს მდგომარეობას ძალიან განვიცდიდი. რამდენიმე ვაჭარმა შემომთავაზა, რომ ჩემს ხარჯებს თავის თავზე აიღებდა, მაგრამ ვუპასუხე, რომ მუქთახორობა ჩემთვის მიუღებელი იყო და ასეთ ყოფას ვერასოდეს დავთანხმდებოდი.

მეჰრის⁴ ნახევარიც გავიდა. იმ დღეებში თავრიზიდან ამერიკული სკოლის დირექტორის მისტერ ჩესტის წერილი მივიღე. მწერდა: „რადგან შარშანდელმა მოწაფეებმა თქვენი გაკვეთილების წყალობით საგრძნობლად წინ წაიწიეს, ამიტომ გავითვალისწინეთ მათი ინტერესები და თქვენს ადგილზე არავინ დავნიშნეთ. სკოლა სამსახურს გთავაზობთ და ხელფასს ერთი მეოთხედით გაგიზრდით. სასწრაფოდ ჩამოდით ან ტელეგრამით თქვენი გეგმები შეგვატყობინეთ”.

ამ წერილმა თავრიზი გამახსენა. თან თბილისს ვერ ვწყდებოდი და თან თავრიზს ვერ ვივიწყებდი. ორი დღე ასეთ გაორებულ მდგომარეობაში გავატარე, მაგრამ მესამე დღეს დედაჩემის ტელეგრამა მივიღე და ჩემს ყოყმანსაც ბოლო მოეღო. დედა მწერდა: თუ მალე არ ჩამოხვალ, ვედარასდროს მნახავო. ტელეგრამა რომ გავხსენი და დედაჩემის სახელი რომ დავინახე, ისე დავსუსტდი, რომ ტელეგრამა ხელიდან გამივარდა. ავიღე, მაგრამ რამდენიმე ხანს წაკითხვა ვერ მოვახერხე. ამ წერილმა და ტელეგრამამ ჩემზე ისე იმოქმედა, რომ თავრიზში დაბრუნება გადავწყვიტე.

მაგრამ პრობლემა ის იყო, რომ უფულოდ ვიყავი. თბილისში რომ ჩამოვედი, ცოტაოდენი ფული მქონდა, მაგრამ სულ დავხარჯე. მივხვდი, რომ მშიერ-

² რაფიდიტები შიიტთა ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მეტსახელია. მეორე თვალსაზრისით, რაფიდიტები ის შიიტები არიან, რომლებიც უარყოფენ პირველ სამ ხალიფას და ალის პირველ ხალიფად თვლიან. შემდგომში რაფიდიტებად უმთავრესად იწოდებოდნენ იმამიტები, რომლებიც, გარდა აბუ ბექრისა და ომარისა, უარყოფდნენ ომაიანთა და აბასიანთა მმართველობის კანონიერებასაც.

³ ირანული მზის კალენდრის მეექვსე თვე, შეესაბამება 23 აგვისტო - 22 სექტემბერს.

⁴ ირანული მზის კალენდრის მეშვიდე თვე, შეესაბამება 23 სექტემბერ - 22 ოქტომბერს.

მწყურვალ ვრჩებოდი და მირზა ჯაფარ აყა ხამენეის, რომელიც იმჟამად კავკასიაში იმყოფებოდა, წერილი მივწერე და 20 მანეთი ვთხოვე. მას შემდეგ ერთ თვეზე მეტი გავიდა, მაგრამ პასუხი არ ჩანდა და მეც იმედი გადამეწურა. ვფიქრობდი, რა მექნა და ფული ვისგან მესესხა. ასობით ვაჭარს ვიცნობდი, მაგრამ მათგან ფულის სესხება არ მინდოდა. ამ ფიქრებში გართული კიბეებზე ჩავდიოდი, რომ უცებ ვიღაც კაცი შემომხვდა და სახელი მკითხა. ვუპასუხე და გახარებულმა შესძახა: „ორი კვირაა, გეძებთ. მთელი სასტუმროები შემოვიარე. კავკასიიდან თქვენს სახელზე 100 მანეთი მოვიდა...“. თქმა არ უნდა, ამ სიტყვებმა ჩემზე როგორ იმოქმედა.

100 მანეთი გამოვართვი, სასტუმროში დავბრუნდი და პირველ რიგში სასტუმროში 45 დღის ცხოვრებისა და კვების ფული გადავიხადე. მერე სადგურში წავედი და ბილეთი ვიყიდე. სადგურიდან ისმაილ ჰაყის მაღაზიაში შევიარე და რამდენიმე წიგნი შევიძინე.

იმავე საღამოს თბილისიდან გავემგზავრე. მატარებელი აზერბაიჯანში გაგზავნილი სალდათებით იყო სავსე. ორ დღეში თავრიზში ჩავედი...

(თარგმნა მარინა ალექსიძემ)

آن شب یا شب فردایش به تفلیس رسیدیم. من در آنجا خودآموزی (ساما اوچیتل^۱) خریده درس روسی را دنبال کردم. در اینجا دو روز مانده به باکو رفتیم. در باکو آشنایان بسیار داشتم، ولی کاری پیدا نکردم. از آنجا به کشتی نشسته به عشق آباد رفتم. می‌خواستم به سرخس بروم کسانی گفتند: جای کوچکی است. بهتر دانستم به مشهد روم و آنجا را نیز دیده بازگردم. با آقا میرزا علی همراهی نموده از راه «خاکستر» روانه مشهد شدیم. چهار روز با استر از جنگلها و کوه ها می‌گذشتیم. در مشهد یکماه مانده بازگشتم. این بار نیز در باکو چند روزی جستجو کار کردم. ولی فیروز نگردیده آهنگ تفلیس کردم.

۲۴) چگونه در تفلیس درنگ کردم

در تفلیس این بار زمینه نیکی پیش آمد. چگونگی آنکه اسماعیل حقی که از آزادیخواهان بسیار تندرو می‌بود، مغازه‌ای برای کتابفروشی می‌داشت. من یکی دو بار برای کتاب خریدن به مغازه‌اش رفتم. چون از سخنان من مرا آزادیخواه شناخت، از در دوستی درآمد و در زمان کمی مرا با آزادیخواهان آنجا آشنا گردانید. در قفقاز در آن هنگام با همه سختگیری های دولت تزاری، آزادیخواهان از مسلمان و گرجی و روس با یکدیگر همدست و همراز می‌بودند. در آنروزها یکدسته از خانهای اوچارا^۲ در تفلیس می‌زیستند. اینان که خاکشان نزدیک به سر حد عثمانی می‌بود، به یاری آن دولت برخاسته با روسیان جنگیده و کاری نتوانسته دستگیر افتاده به تفلیس آورده شده بودند که برخی آزاد و برخی هنوز در بند می‌زیستند. کسانی از اینها نیز با من همبستگی یافتند و همه گونه دل بستگی نشان می‌دادند.

با این همبستگی ها به آن شدم که در تفلیس بمانم و در یکی از آموزشگاه های روسی یا ایرانی درس گفته زندگانی کرده، در آنمیان کوششهای آزادیخواهانه را دنبال کنم. از تفلیس و از مردمش بسیار خوشم می‌آمد. از مردم مهربانی و خونگرمی بسیار می‌دیدم. از آنسو از رشته دانشها باز نایستاده گذشته از زبان روسی که دنبال می‌کردم روزی چند ساعت به باغ گیاه شناسی (ژاردن بوتانیک) که جایی بسیار بزرگ و بسیار دلکش می‌بود رفته با گردش و جستجو درباره درختها و گیاهها بسر می‌بردم. شبها نیز به نشستهای آزادیخواهان رفته برای شام خوردن و خوابیدن به میهمانخانه باز می‌گشتم. در تندرستی نیز بسیار پیش رفته بودم که هر کسی می‌دید از خشنودی باز نمی‌ایستاد.

^۱ - ساما اوچیتل = خودآموز به زبان روسی (ویراینده)

^۲ - اوچارا نام مکانیست (ویراینده)

از داستانهایی که در آنجا رخ داده و می‌باید نویسم آنست که روزی در مغازه اسماعیل حقی نشسته بودم جوانی شاپو بسر و رخت پاکیزه به تن، از در درآمد. اسماعیل او را چنین شناسانید: «محمد افندی خواهر زاده عمر فائق است (عمر فائق از نویسندگان بنام ملا نصرالدین می‌بود). در استانبول فقه خوانده، از قضات عدلیه است، همچون شما قرآن را از بر می‌دارد...». اینها را گفت و مرا با او آشنا گردانید، و چون نشیمنگاه من در میهمانخانه نزدیک بود، هر دو به آنجا رفتیم که بنشینیم و گفتگو کنیم. سه ساعت بیشتر با هم نشسته سخن از اسلام و از تاریخ و از بدبختی مسلمانان راندیم. در همه زمینه‌ها همداستان می‌بودیم. چون برخاستیم محمد افندی با یک شگفتی چنین پرسید: «سیدافندی پس من شنیده بودم ایرانیان رافضی هستند؟!...». گفتم: «من نیز شنیده بودم شماها ناصبی هستید. رافضی و ناصبی برای من و شما نیست. برای کسانیست که خرده‌های خود را داور نمی‌گردانند». این را گفته از هم جدا شدیم.

جای افسوس بود که شهریور پایان یافت و آموزشگاه‌ها گشاده شد و من کاری برای خود پیدا نکردم. این مرا سخت می‌آزرد. چندتن از بازرگانان می‌گفتند: «ما دررفت^۱ تو را به گردن گیریم». می‌گفتم من از مفتخوری گریخته‌ام و همیشه خواهم گریخت.

مهرماه از نیمه گذشت و در همان روزها نامه‌ای از مسترچسپ رییس مدرسه آمریکایی از تبریز رسید که می‌نوشت چون شاگردان پارسال در درسهای شما خوب پیش رفته بودند، آموزشگاه از شما ارجشناسی می‌کند و یک چهارم به ماهانه شما افزوده خواهد شد، و چون شاگردان شما را می‌خواهند کسی به جایتان گزارده نشده، یا زود باز گردید یا با تلگراف آگاهی دهید.

این نامه مرا به یاد تبریز انداخت. نه می‌توانستم از تفلیس دل برکنم و نه می‌توانستم تبریز را فراموش کنم. دو روز با دو دلی گذرانیدم. ولی روز سوم تلگرافی از مادرم مرا از دو دلی بیرون آورد. مادرم پس از من بی‌تابی بسیار می‌نموده و کم‌کم کارش به بیماری کشیده بود. در این تلگراف می‌گفت: «اگر زود نیاید مرا نخواهید دید». تلگراف را چون باز کردم و در پای آن نام مادرم را خواندم چندان بی‌تاب شدم که تلگراف از دستم افتاد، و چون برداشتم خواندن نتوانستم. میرزا آقا نام از جوانان درس خوانده و نیک تبریز که با من می‌بود آنرا گرفته برایم خواند. جمله‌های آن مرا چندان سہانید^۲ که از همان ساعت به اندیشه بازگشت افتادم.

ولی هیچ پول نمی‌داشتم. روزی که به تفلیس رسیده بودم پول کمی می‌داشتم که پایان پذیرفته بود. همان روزهای نخست که تهیدستی آینده خود را پیش بینی می‌کردم به میرزا جعفر آقا خامنه‌ای که اینزمان در قفقاز می‌بود نامه نوشته بیست منات^۳ خواسته بودم. ولی یکماه بیشتر گذشت و پاسخ نرسیده و من نومید شده بودم. اکنون می‌اندیشیدم چه کنم و از که وام خواهم. صدها آشنا از بازرگانان و دیگران می‌داشتم. ولی سزا نمی‌شماردم از آنان

^۱ - دررفت = هزینه، مخرج (ویراینده)

^۲ - سہانیدن = متأثر گردانیدن، برانگیختن احساسات درونی (ویراینده)

^۳ - منات = واحد پول رومیه شوروی (ویراینده)

وام خواهم. با این اندیشه از پله‌ها پایین می‌رفتم دیدم مردی بالا می‌آید و نام مرا می‌پرسد و چون رسید چنین گفت: «دو هفته است پی شما می‌گردم. همه مهمانخانه‌ها را گردیده‌ام. از قفقاز صد منات برات^۱ بنام شما رسیده...» از گفتن بی‌نیاز است که این سخن چه سَهشی^۲ در من پدید آورد.

صد منات را گرفتم و دوباره به مهمانخانه بازگشتم و چون ۴۵ روز در آنجا بوده و شام و نهار و چای، خورده پولی نپرداخته بودم، نخست حساب آنجا را پرداختم. رویهمرفته روزی نیم منات دررفت زندگانیم شده بود. سپس به ایستگاه شتافته با هر سختی بود بلیتی خریدم. از آنجا به مغازه اسماعیل رفته مقداری کتاب خریدم. (از جمله ده جلد **هوپ هوپ نامه** خریدم که به دوستان در تبریز ارمغان گردانم).

(۲۵) بازگشت به تبریز

همان شب از تفلیس روانه گردیدم. واگون پر از سالدات می‌بود که به آذربایجان فرستاده می‌شدند. دو روز دیگر شبانه به تبریز رسیدم. همان شب مادرم دو بار عَش کرده بوده است. دو سه روز با دیدار دوستان و کارهای خود گذرانیدم. سپس به مدرسه رفتم. شاگردان با شادی و خرمی پذیرایی نمودند. مدرسه ماهانه‌های ماههای گذشته را پرداخت و ارجشناسی بسیار از من کرد.

بایستی امسال به دانشها پردازم و درسهای کلاس دوازده را آماده گردانم و سر سال آزمایش^۳ دهم. لیکن در خود خواهش چنان کاری نمی‌دیدیم، و تو گویی چیزی مرا از آن باز می‌داشت.

راستی هم آن بود که ۴۵ روز درتنگ در تفلیس و آن کوششهای جانبازانه آزادیخواهان روس و گرجی و مسلمان آنجا تکان سختی بمن داده بود. تو گفتی از آمدن پشیمان شده بودم و می‌خواستم بازگردم. در تبریز چون فشار کم شده بیم از میان رفته بود، آزادیخواهان دسته بندیایی آغاز کرده بودند و این بیشتر مرا ناآسوده می‌گردانید. هر چه بود امسال به درس خواندن نتوانستم پرداخت.

در این میان در مدرسه دو تیرگی مسلمان و ارمنی رویه^۴ سختی بخود گرفته یک کشاکش بی معنایی بعنوان هواداری از انگلیس یا عثمانی (که در عراق می‌جنگیدند) در میان ایشان می‌رفت. همه زمستان با این کینه ورزیهای بیهوده می‌گذشت. در آخرهای اسفند روزی من در کلاس می‌بودم، یکی از آموزگاران ارمنی در میان درس جمله‌های ریشخند آمیزی گفت. من خاموش ننشسته پاسخ گفتم و با خشم و رنجش بیرون آمدم. فردا که روز آخر

^۱ - برات = سفته (ویراینده)

^۲ - سهش = احساس درونی (ویراینده)

^۳ - آزمایش = امتحان (ویراینده)

^۴ - رویه = صورت، ظاهر (ویراینده)